

VILÁG- TÖRTÉNET

6. (38.) évfolyam 2016. 2.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **SZÁSZDI LEÓN-BORJA ISTVÁN**
ISTEN ELSŐ SZAVA AZ ÚJVILÁGBAN
- **CONSTANZA LÓPEZ LAMERAIN**
A HARMADIK LIMAI ZSINAT
ÉS AZ EGYSÉGES EVANGELIZÁCIÓS RENDSZABÁLYOK
- **ZAJTA LORÁND**
BRENTÁN KÁROLY HITTÉRITŐI ÉS TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGE
A PERUI ALKIRÁLYSÁG TERÜLETÉN
- **BABARCZI DÓRA**
EGY MAGYAR JEZSUITA PARAGUAYBAN
- **LUDOLF PELIZAEUS**
AZ „ÜRES FÖLD” FOGALMÁNAK SZEREPE CHILE MEGHÓDÍTÁSÁBAN
- **SZEMLE**
MENYHÁRT ÁGNES, SCHVÉD BRIGITTA KINGA,
VARGA MÁTYÁS GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Bottoni Stefano, Farkas Ildikó,
Katona Csaba, Martí Tibor,
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

6. (38.) évfolyam 2016. 2.

TARTALOM

Keresztben és célkeresztben. Szerzetesek és térítők Dél-Amerikában (Martí Tibor)	179
<i>Tanulmányok</i>	
Szászdi León-Borja István: Isten első szava az Újvilágban. A millenarizmus és az univerzális monarchia összekapcsolódása	183
Constanza López Lamerain: A harmadik limai zsinat és az egységes evangelizációs rendszabályok a perui egyháztartományban	211
Zajta Loránd: Brentán Károly hittérítői és tudományos tevékenysége a Perui Alkirályság területén	229
Babarczi Dóra: Egy magyar jezsuita Paraguayban. Limp Ferenc 1752–1753. évi levelei	259
Pedro Miguel Omar Svriz Wucherer: Az arecayái felkelés. Fegyveres guaraní a határnál	277
Ludolf Pelizaeus: Az „üres föld” fogalmának szerepe Chile meghódításában	297
<i>Szemle</i>	
Magyar jezsuiták Brazíliában, 1753–1760 (Menyhárt Ágnes)	319
A Túpac Amaru-felkelés (Schvéd Brigitta Kinga)	323
Chilei küldetésben, 1956–1975 (Varga Mátyás Gábor)	328

Jelen számunkat szerkesztette: Martí Tibor

Egy magyar jezsuita Paraguayban

Limp Ferenc 1752–1753. évi levelei

A Jézus Társaságának közel ötszáz éven átívelő dél-amerikai jelenléte kapcsán a legvitatottabb kérdés bizonyosan az egykori paraguayi provincia területén létrejött missziós falvakban, vagyis *redukciókban* végzett tevékenység megítélése. Jelentősége abból fakad, hogy az 1750. évi portugál–spanyol határegyezményt követő indián felkelés és az ebben való feltételezett jezsuita részvétel volt az oka a jezsuita rend elleni későbbi általános fellépésnek, melynek következtében a Társaság tagjait előbb mind a gyarmatokról, mind európai állomáshelyeik nagy részéről eltávolították, majd 1773-ban a rendet jogilag is felszámolták. E folyamatnak az egykori ausztriai rendtartományból a portugál és spanyol dél-amerikai gyarmatokra érkező jezsuiták is szenvedő alanyai voltak. A magyar historiográfiában ennek ellenére sajnálatosan kevés szó esik a magyar származású rendtagok gyarmatokon végzett munkájáról, sőt sokuk esetében még biográfiájuk alapvető adatai is tisztázásra szorulnak. Jelen tanulmány ezt a hiányt szeretné részben pótolni, amennyiben Limp Ferencnek a paraguayi redukciókban 1752–1753 között végzett, a rend későbbi sorsára nézve kulcsfontosságú tevékenységét kívánja bemutatni, egyebek között egy újonnan előkerült forráscsoport segítségével.

Az 1609-ben alapított jezsuita paraguayi provincia a mai Argentína, Uruguay, Paraguay, Chile, Bolívia és Brazília egyes területeit is magában foglalta, székhelye a mai Argentínában volt (*térkép*).¹ A provinciában a legmeghatározóbb evangelizációs módszer a vándorló életmódot folytató indiánok falvakba, redukciókba telepítése volt. A közösség spirituális vezetői a jezsuita rend tagjai közül kerültek ki, akiknek döntési köre kiterjedt a mindennapi élet valamennyi szférájára. Az első paraguayi redukciót, San Ignazio Guazút 1609-ben alapították, ezt követte később még huszonkilenc. Ezeknek a *guaraní* indiánok körében indított missziók – mint evangelizációs egységek – virágkorában, 1750 körül mintegy százezernyi lakosa volt, és földbirtokaikkal együtt hozzávetőleg százezer négyzetkilométeren helyezkedtek el. A spanyol gyarmati területen fekvő missziók elismerték maguk felett a spanyol uralkodó és a Buenos Aires-i kormányzó fennhatóságát, sőt önvédelmi céllal felfegyverzett indián csapataikkal tulajdonképpen a spanyol korona előretolt

¹ A redukciók mindennapi életéről, társadalmi-gazdasági jellemzőiről és történetéről lásd: Armani, 1977. Kiváló magyar nyelvű összefoglaló: Eördögh, 1998.

helyőrségeiként működtek a délnyugat felé nyomuló portugál telepésekkel, illetve a rabszolgavadász *bandeirantékkal* szemben. A munkáskézben szűkölködő gyarmati birtokosok szemében azonban szálka volt a redukciónak a szegregációs politikája, az, hogy idegen – spanyol vagy portugál gyarmati lakos – engedély nélkül nem léphetett a falvak területére, akárcsak az indián lakosság viszonylagos jóléte, ami a gondosan megszervezett mezőgazdasági termelésből, illetve a kiterjedt birtokokon folytatott állattenyésztésből fakadt.

A *guaraní* redukciónak területe éppen a spanyol és a portugál korona ütköz-zónájában feküdt: ez a tény a 18. század közepén nyert különös hangsúlyt, amikor a szekuláris hatalom területszerzési igényeivel az egyre bővülő belső gazdaság munkaerő-, illetve nyersanyagszükségeit igyekezett kielégíteni. A spanyol és a portugál központi kormányzat így nem engedhette meg, hogy a fennhatósága alá tartozó gyarmatokon egy, a kormányzattól ilyen mértékben független entitás léte-zen.² Az ibér hatalmak az 1750-ben kötött kétoldalú határegyezménnyel (*Tratado de Limites*) revidálták az 1494. évi tordesillasi szerződést, mivel a gyarmatokon ténylegesen birtokolt területek nem estek egybe a korábbi egyezményben megállapított határokkal. Portugália ekkor lényegében elismertette Spanyolországgal az Amazonas-medence feletti birtokjogát, cserébe a spanyolok számára Sacramento erődjének átadásával a bolíviai területek és Buenos Aires között, a Río de la Plata teljes hosszán lehetővé vált a biztonságos kereskedelem. A jezsuita redukciónak végzetes további rendelkezések szerint Spanyolország köteles volt átadni Portugáliának az Uruguay és az Ibicuí folyók által határolt területet az ott lévő hét indián faluval egyetemben, ezek lakosait pedig át kellett telepíteni az Uruguay folyón túlra, spanyol területre.

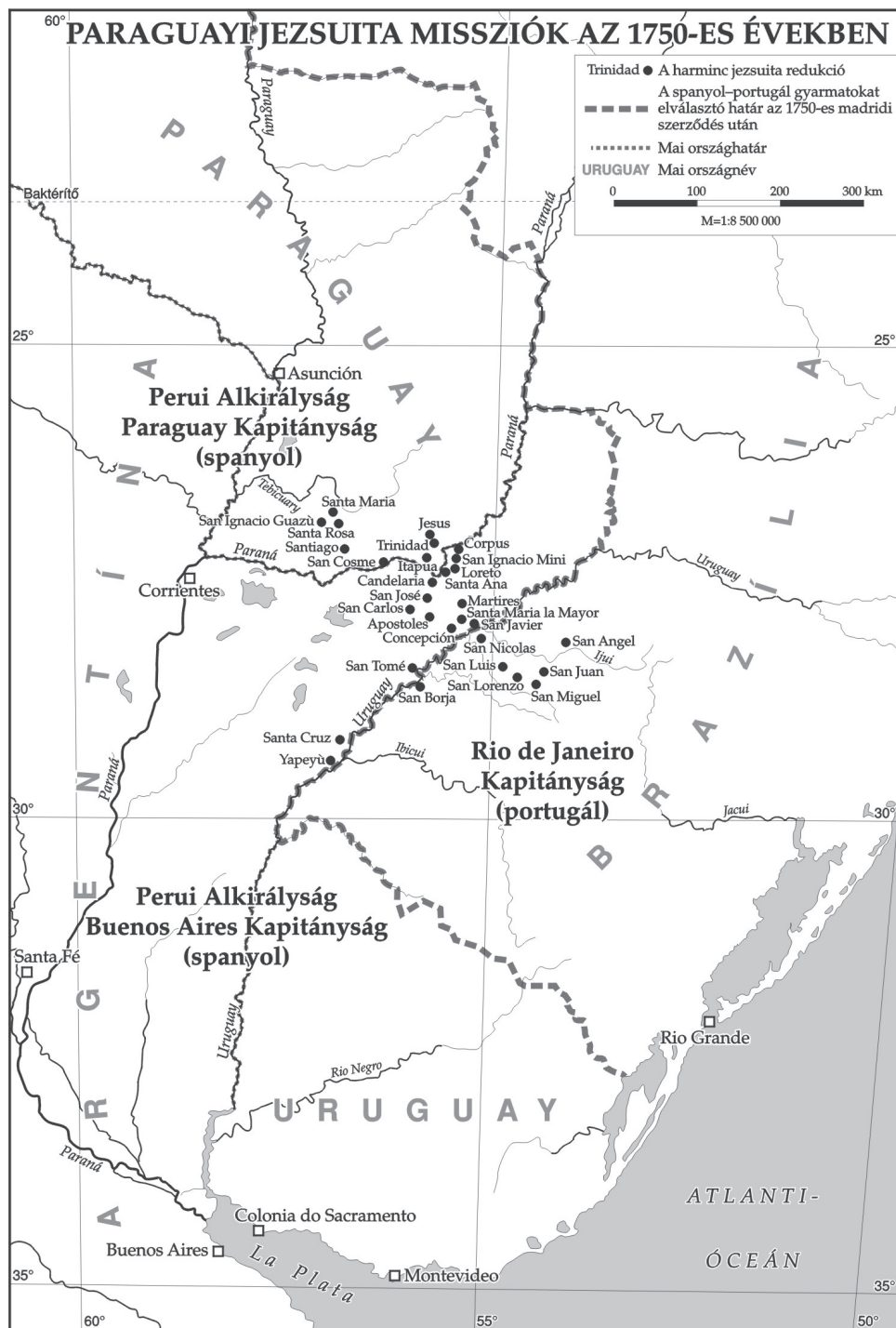
Spanyol részről a szerződés végrehajtása, azaz a határmegállapításhoz szükséges földmérés, ily módon az érintett vidék tényleges birtokbavétele délen Gaspar de Munive Tello y Espinosára, a teljhatalmú királyi megbízottra (1751–1759), Valdelirios márkijára hárult. Espinosa a feladatra három csapatot szervezett Juan de Echevarría kapitány, Francisco Arguedas kormányzati tisztségviselő és Manuel Antonio de Flores kapitány vezetésével.³ A határmegállapító expedíciót portugál részről António Gomes Freire de Andrade, Rio de Janeiro kormányzója (1733–1763), a későbbi Bobadela grófja vezette, José Custódio de Sá e Faria és José Fernández Pinto Alpoim térképész hadmérnökök segítségével.

A megegyezést követő, rendtörténeti vonatkozású események az 1750-es évekre vonatkozóan biztonsággal rekonstruálhatók – elsősorban a simancasi Archivo General anyagára támaszkodva –, amit Guillermo Kratz nagy ívű rendtörténeti jellegű munkájában el is végzett.⁴ A redukciónak kiürítésének végrehajtására az újdonsült jezsuita rendfőnök, Ignazio Visconti általános megbízottjával (*comisario general*) az 1751–1757 közötti évekre Lope Luis de Altamiranót jelölte ki, akinek célja az evakuálás minél gyorsabb és lehetőleg konfliktusmentes lebonyolítása

2 A spanyol kormányzat gazdasági-politikai motivációira lásd: Solano, 1991. 187–215.

3 Az expedíció tudományos munkásságáról rövid összefoglaló: Lucena Giraldo, 1988. 157–173.

4 Kratz, 1954. Az 1750–1756-os eseményekről a rend hivatalos álláspontját tükröző összefoglaló lexikon-szócikk: Caraman-Baptista, 2001. 139–144.

volt.⁵ Visconti meghagyta Paraguay provinciálisának, José Isidro Barredának és a guaraní missziók elöljárójának (*superior*), hogy a misszionáriusok lehetőségük szerint minél jobban támogassák a határmegállapító expedícióban részt vevő királyi megbízottak munkáját, kilátásba helyezve, hogy aki megakadályozza a hét falu területének átadását Portugália számára, halálos bünt követ el és engedelmességi fogadalma ellen vétkezik. Altamirano a spanyol kormány képviselőjének, Valdellirios márkinak hajókonvoján indult el Spanyolországból, az expedíció 1752 januárjában érte el a dél-amerikai kontinentst. A missziók elöljárójának az osztrák Matthias Stroblt nevezték ki, ő azonban megromlott egészsége miatt nem vállalhatta a feladatot, így elődje, a bajor származású Bernardo Nusdorffer lépett helyébe. A rendfőnök megbízottjának tájékoztatása után, 1752 tavaszán Nusdorffer felkereste az érintett falvakat, hogy közölje a misszionáriusokkal a rendelkezéseket, majd küldöttei útján megkezdte a még szabad területek felmérését az indiánok számára létesítendő új falvak telepítéséhez.

Az Uruguay folyó keleti oldalán, a mai Brazília Rio Grande do Sul államában hét jezsuita igazgatású redukció feküdt: San Nicolás (ma São Nicolau), San Luis (ma São Luís Gonzaga), San Lorenzo (e falunak nem maradt nyoma), San Miguel (São Miguel das Missões, ma a világörökség része), San Juan (ma São João Batista), Santo Ángel (ma Santo Ângelo) és San Borja (ma São Borja). Emellett a mai Argentína területén fekvő Concepción, Santa Cruz, Santo Tomé és San Javier falvaknak voltak a határmegállapító egyezmény által érintett területen birtokaik. Altamirano 1752 májusában körlevelében hivatalosan is elrendelte az érintett hét redukció kiürítését és lakosainak áttelepítését. Mivel az evakuálást személyesen kívánta irányítani, kíséretével felkereste a missziókat, ahol az Uruguay folyó nyugati partján előbb Yapeyúban, majd Santo Tomében szállt meg (ma mindkét falu Argentínában található). Yapeyúba augusztus 15-én érkezett meg, Strobl és Nusdorffer szerzetesrendi atyák fogadták, akikkel hamarjában tudatta, hogy ha a jezsuiták az indiánok zavargásának nem tudják elejét venni, fegyveres erővel fogja lerombolni a falvakat. Kiváló helyzetfelismerő képességét tanúsítja, hogy már ekkor figyelmeztette a rendtagokat, hogy engedetlenségük esetén a Jézus Társaság jó hírét, illetve hitelét teszik kockára. Október 5-én Santo Tomében kelt, valamennyi missziósnak címzett körlevelében újra kiemelte, hogy az atyák engedelmességi fogadalmuknak eleget téve ne próbáljanak ellenállni az áttelepítésnek. Az evakuálás kezdetének november 3-át jelölte meg. A hét redukcióból ez időre csupán három kezdte meg az áttelepülést az Uruguay nyugati partjára: San Borja, San Luis és a Limp Ferenc vezette San Lorenzo. A négy másik falu indiánjai azonban fellázkodtak a rendelkezések ellen és nem voltak hajlandók elköltözni.

Altamirano 1752. november 20-án kelt levelében a történekről beszámolt Pedro de Céspedes spanyol asszisztensnek,⁶ kérve, hogy az tájékoztassa a rendfő-

5 A rendtagok életrajzi adatai, amennyiben nem jelölöm külön, Hugo Storni katalógusából származnak. Storni, 1980.

6 Az asszisztens az általános rendfőnöknek közvetlenül alárendelt vezető volt, akinek hatalma az általában közös nyelvi alapon szervezett asszisztenciára terjed ki, melybe több rendtartomány tartozott.

nököt. A tökéletes helyzetjelentést adó levélben⁷ Altamirano beszámolt arról, hogy az atyák nem engedelmeskednek sem neki, sem a generális parancsainak, mert az indiánok érdekeit nézik. A megbízott szerint engedelmisséggel elkerülhetnék a nagyobb bajt, nevezetesen a missziók pusztulását, ami bizonyára bekövetkezik, ha a spanyolok fegyverrel bosszulják meg az engedetlenséget, ahogy az a Valdelirios márkinak szóló titkos instrukciókban olvasható. Véleménye szerint a hét redukció papjainak előljárójuk tanácsolta, hogy szálljanak vele szembe, sőt a provinciális megírta nekik, hogy nem kell sietni a területek átadásával sem. Altamirano az ellenállást látva személyes megbeszélésre invitálta az érintett missziókban dolgozó jezsuitákat, meghívólevelében kilátásba helyezte számukra, hogy küldetése sikertelensége esetén leváltják őket plébánosi posztjukról, a külföldieket pedig száműzi Spanyolország összes gyarmatáról, hiszen a hatóságok az ő intrikáiknak fogják tulajdonítani az indián lázadást. A forrásban felsorolt kitételek igazságtartalma további dokumentumokkal igazolható.

Altamirano szinte valamennyi levelét elfogták a spanyol kémek, így a fenti iratot is bizonyítékul használták fel később, a rend elleni fellépéskor. Még súlyosabb elbírálás alá esett a missziók 1757–1762 közötti prokurátorának, a szárd származású Giacomo Passinónak a levele, amelyet Limp Ferencnek, San Lorenzo plébánosának írt 1752. május 3-án Buenos Airesből, és amelyre Altamirano fenti levelében is hivatkozik.⁸ A prokurátor szerint a tartományfőnök, Barreda atya semmisnek tartja a rendfőnök parancsát, vagyis Limp feladata nem az indiánok meggyőzése, hanem éppen a költözés megakadályozása. Passino hangot ad továbbá annak a meggyőződésének, miszerint minél inkább halogatják, annál biztosabb, hogy végül nem lesz szükség a terület kiűritésére.

Mint látjuk, a renden belüli véleménykülönbségek, illetve a nem tisztázott felelősségi körök vezettek oda, hogy a missziós atyák ebben a nagy horderejű, a rend jövőjét súlyosan befolyásoló ügyben lényegében saját belátásuk szerint cselekedtek, amit a generális megbízottja, Altamirano pontosan észlelt. A megbízott további rendelkezései sem értek célba, a hét indián falu evakuálását a jezsuiták a téli hónapokban sikertelenül kísérelték meg. 1753 februárjában még csak San Borja és San Lorenzo lakosai tartózkodtak a számukra kijelölt területen, ahol új falvak építésébe kezdtek. Ugyanebben a hónapban Altamirano egy, a személyét érintő támadás miatt, életét féltve visszavonult a missziókból a Buenos Aireshez közelebb eső Yapeyúba, innen intézett 27-én körlevelet valamennyi jezsuitához, melyben ideiglenes helyettesének Limp Ferencet nevezte ki. E dokumentum szerint Limp feladata lett az áttelepítés irányítása, s valamennyi missziós engedelmisséggel tartozott neki, a missziós atyáknak pedig a további rendelkezésig jelenlegi állomáshelyükön kellett maradniuk.⁹ A dokumentum lényegében az eddigi utasításoknak próbál újra ér-

7 AGS, legajo 7381, folio 16. Lásd: *Documentos*, 1938. vol. 1. 209–222.

8 AGS, legajo 7381, folio 16. Lásd: *Documentos*, 1938. vol. 1. 222–223.

9 AGS, legajo 7387, folio 32. A levél egy 36 darabos levélgyűjtemény része, amelyet José Joaquín de Viana, Montevideo kormányzója (1751–1764 és 1771–1773) talált a falu elfoglalásakor San Lorenzo plébánosának házában, 1756 májusában. Lásd: *Documentos*, 1938. vol. 1. 350–397.

vényt szerezni, de ezúttal egy, a misszióvezetők szemében – Altamirano véleménye szerint – hitelesebb ember személyében.

Időközben a spanyol és a portugál hatóságok is hozzáálltak a határegyezmény rendelkezéseinek megvalósításához, a két hatalom földmérőket és hadmérnököket is felvonultató csapatai egymástól függetlenül indultak a kérdéses területekre. 1753. február 26-án a Juan de Echevarría vezette, egyesített spanyol–portugál határmegállapító expedíció elérte a San Miguel faluhoz tartozó Santa Tecla nevű birtokot, ahol az indiánok ellenállásába ütköztek. A falu katonai vezetője (*alférez real*), José Tiarayú, más néven Sepé, kihallgatást kért a spanyol képviselőktől, akiknek elmondta, hogy a San Miguel-i községtanács (*cabildo*) döntése alapján a spanyol expedíció áthaladhat a területükön, a portugál azonban nem. Az expedíció vezetője február 27-én levelet küldött San Miguel papjának, magyarázatot várva a történetekre. Válasz hiányában március 2-án a spanyolok és a portugálok egyeztetést tartottak, s az itt született döntés értelmében visszavonultak Montevideóba. A spanyol csapat tábori lelkésze, a jezsuita Francisco Fabra levelében beszámolt San Miguel új papjának, Lorenzo Baldának arról, hogy a küldöttség igen rossz néven vette a falu magatartását, a megbízottak ugyanis a jezsuitákat okolták a kudarcért.¹⁰ A portugál megbízott, Gomes Freire de Andrade felháborodottan vetette Valdelirios márké szemére 1753. március 24-én, hogy a jezsuita atyák bujtották fel az indiánokat ellenük, akik fegyveres ellenállással akadályozták meg a küldöttség továbbhaladását, ezáltal szabotálva a határmegállapító expedíció munkáját.¹¹ A támadások keresztüztében a cseh származású Tadeo Enis állt, akinek feladata eredetileg San Juan evakuálása volt, majd 1753 februárjában Altamirano időlegesen megbízta San Antonio vezetésével, amely falunak részét képezte Santa Tecla is. A fentebb idézett vádak szerint ő bujtotta fel az indiánokat az ellenállásra. Enis azonban az 1753. március 3-án San Antonióban kelt, a határmegállapító küldöttség vezetőihez írott levelében cáfolja ezeket a vádakokat,¹² mondván, akadályoztatásának oka az volt, hogy indiánjai nem engedték kilépni a faluból, valamint Echevarriának címzett üdvözlőlevelét sem továbbították. Elöljárójának, Strobl atyának 1753. július 6-án Santo Ángelből írott jelentésében újra megerősíti az elmondottakat.¹³

Az atyák spanyol kormányzat előtti hitelrontásához maga Altamirano is hozzájárult, midőn júliusban megírta Francisco Rábagónak, VI. Ferdinánd spanyol király (1746–1759) gyóntatójának, hogy véleménye szerint az indiánok már elköltöztek volna a falvaikból, ha az atyák valóban ezt akarták volna. Szerinte ugyanis a missziós atyák, különösen a külföldiek, kételkednek abban, hogy a határegyezmény életbe fog lépni, így tehát ők a valódi felbujtói az indián ellenállásnak.¹⁴ Súlyos vádak ezek a rend tagjai ellen, amelyeket természetesen a jezsuita-ellenes propaganda örömmel használt fel a későbbiekben. Altamirano március-

10 Lorenzo Balda Tadeo Enisnek, San Miguel, 1753. március 18. Lásd: *Documentos*, 1938. vol. 1. 375.

11 *Documentos*, 1938. vol. 1. 451–453.

12 *Documentos*, 1938. vol. 1. 380–381.

13 *Documentos*, 1938. vol. 1. 382–385.

14 AGS, 7381, folio 13s. Idézi Kratz, 1954. 110–111.

ban visszavonult Santa Fébe, majd 1753. június 12-én, immár Buenos Airesből kiadta körlevelét, melyben újra elrendeli a hét redukció kiürítését.¹⁵ Hangsúlyozta továbbá, hogy az atyák kötelessége a felkelőkhöz csatlakozni kívánó indiánok megbüntetése, hozzátéve, hogy mivel még nincsenek kijelölve az új faluhelyek, Nusdorffer rendelkezéseit követve egyelőre költöztessék át a lakosokat az Uruguay folyó túlsó partjára. A lázadó indián falvak atyáinak megparancsolta továbbá, hogy ha augusztus 15-ig nem tudnak az ideiglenes helyre átköltözni, hagyják el a missziójukat, oda semmi szín alatt ne térjenek vissza és a felkelőknek ne szolgáltatassák ki a szentségeket. Kilátásba helyezte azt is, hogy a rendből való elbocsátás és kiközösítés sújtja azt a jezsuitát, aki önszántából az indiánokkal marad, védekezésüket segíti és a felkelésüket támogatja. Egyúttal kinevezte helyettesének (*vicecomisario*) Alonso Fernández, a Buenos Aires-i kollégium rektorát. Őt a missziók prokurátorával, Roque Ballesterrel együtt a redukciókba küldte, hogy beszéljenek a missziósokkal az áttelepítés mihamarabbi lebonyolításáról, vagy ha ez nem megy, hívják vissza az atyákat.

A küldöttek augusztus 17-én Candelariában (ma Argentína) találkoztak Strobllal és Nusdorfferrel, valamint még hét misszionáriussal, akik hangsúlyozták, hogy lehetetlen az indiánokat jobb belátásra bírni. Az atyákkal ismertették José de Andoaneginak, Buenos Aires kormányzójának (1745–1756) levelét, mely szerint amennyiben a lázadó falvak nem teljesítik a spanyol uralkodó parancsait, háborút indít ellenük.¹⁶ A kormányzó rendelkezésének értelmében a missziósoknak legkésőbb augusztus 15-ig el kellett hagyniuk a falvakat, plébánosi tisztségüket ugyanis ekkortól megüresedettnek nyilvánítják. Fernández atyának az indiánok küldöttei átadták a kormányzó számára válaszul írott levelüket, amelyben megindokolták, miért nem hagyják el földjeiket, egyben kérték a királyt rendelkezése megváltoztatására.¹⁷ Ezen fejleményekről Andoanegui kormányzó az államtitkárt, Ensenada márkot 1753 júliusában írásban tájékoztatta is. Mivel az indiánok megakadályozták Echevarría küldöttségének továbbhaladását, vagyis a kérdéses terület átadását a portugáloknak, azt a titkos rendelkezések értelmében fegyveres erő alkalmazásával kell kikényszeríteni, ezért megkezdte a hadjáratra való felkészülést.¹⁸ Az előkészületek elhúzódtak, előbb nehézséget okozott a megfelelő számú és felszereltségű sereg felállítása, majd az esős téli időjárás akadályozta meg az előrenyomulást. A lázadó indián falvak ellen végül 1754 nyarán indítottak támadást egymástól függetlenül a portugál és a spanyol csapatok, de olyannyira nem jártak átütő sikerrel, hogy visszavonulásra kényszerültek.¹⁹

15 *Documentos*, 1938. vol. 1. 363–366.

16 AGS, 7410, folio 22., 24., 32–34. Andoanegui rendelkezéseit idézi Kratz, 1954. 104.

17 AGS, 7410, folio 75–94. Az indiánok válaszlevelét idézi Kratz, 1954. 106.

18 Az Archivo General de Indias többi dokumentumával együtt kivonatolja Pablo Pastells. Pastells–Mateos, 1949. 88–89.

19 Az indiánok elleni háborúban vállalt szerepéről lásd Andoanegui beszámolóját az 1753–1757-es évekről, hely és dátum megjelölése nélkül (valószínűleg Buenos Aires, 1757. július 9. után). Uo. 119–163.

Az események a levelek tükrében

Mint láttuk, a rendelkezésre álló források, elsősorban a spanyol tisztségviselők jelentései, valamint a rendfőnök megbízottjának levelezése alapján az 1752–1753. évek eseménytörténete szinte napra pontosan megállapítható. Létezik azonban egy levélgyűjtemény, amely – úgy tűnik – elkerülte a témával foglalkozó kutatók figyelmét, annak ellenére, hogy az eddig ismert spanyol diplomáciai iratok, illetve a renden belüli levelezés tartalmát tökéletesen kiegészíti. A madridi Real Academia de la Historia könyvtárában található jezsuita iratgyűjtemény 116. csomója (*legajo*) változatos témájú jezsuita vonatkozású anyagot rejt. A 9/7274. számú iratköteg végén a „*Jesuitas – Indiferente*” feliratú kisebb köteg rejt Limp Ferenc 24 darab spanyol nyelvű autográf levelét.²⁰ A 108 számozatlan oldalból álló, jó állapotú, többségében borítékkal együtt megőrzött, félbehajtott 24 levél 1752. május 30. és 1753. szeptember 27. között keletkezett, túlnyomó részük San Lorenzo missziójában. Egyetlen levél kivételével valamennyi címzettje Luis Altamirano, a rendfőnök megbízottja, akinek írnoka a borítékon legtöbbször a levél keletkezésének dátumát és helyét is rögzítette. A csomó három, Limp atyának címzett válaszlevelet is tartalmaz, 1752. április 11-i, 1753. február 27-i és május 16-i keltezéssel. A gyűjtemény része még az a San Miguel falu indián elöljárói által fogalmazott, 1753. március 3-án San Antonióban kelt, Echevarría küldöttségvezetőhöz címzett levél, amelyet Limp fordított spanyolra. Eddig csak néhány ezekhez hasonló dokumentumot ismertünk, többnyire spanyol átírásban. Bartomeu Melià hivatkozik egy ugyanazon a helyen és időben keletkezett levélre, amely Strobl atya átírásában maradt fenn, ez azonban vélhetően nem azonos a Real Academia gyűjteményében lévővel.²¹ A levelek hű lenyomatai a zavaros időszaknak, hitelesen tükrözik a szinte kivitelezhetetlen feladattal megbízott atya nehézségeit, aki noha megfogalmazta fenntartásait a *Tratado* rendelkezéseivel kapcsolatban, mindvégig feljebbvalói utasításainak megfelelően cselekedett.

A történet főszereplőjéről, egyben a levelek szerzőjéről meglehetősen keveset tudunk. Limp Ferenc Xavér 1696. október 3-án született Mosonmagyaróváron. 1713-ban Nagyszombatban lépett a rendbe, Bécsben tanult filozófiát 1717–1719 között, majd ugyanitt teológiát az 1724–1726. években. 1727-ben Orosz Lászlóval²² együtt indult missziós útra, a tengerentúlra, amihez a felkészítést Spanyolországban kapta. 1729-ben szállt partra Buenos Airesben. Missziós éveiről meglehetősen keveset tudunk. Joseph Stöcklein *Der Neue Welt-Bott* című gyűjteményében közli egyik Concepción missziójában kelt, 1731. évi levelének német

20 A kutatást az OTKA NK 81502. számú, „Vallás, egyén, társadalom” című pályázata tette lehetővé.

21 AGS, 7433, fol. 280ss. San Miguel cabildójának levelére Kratz is hivatkozik. Lásd: Kratz, 1954. 97. Strobl fordítására lásd: Melià, 2006.

22 Orosz László (1697–1773) a tengerentúlon dolgozó magyar jezsuiták talán legismertebb alakja. 1728-ban került a paraguayi provinciába, ahol Córdoba (ma Argentína), majd Buenos Aires jezsuita kollégiumának rektoraként működött. A provincia vizitátoraként bejárta szinte az összes missziót, majd prokurátorként 1746–1748 között Európában toborzott missziósokat és gyűjtött adományokat. 1757-től a córdobai egyetem rektora volt, ahol a kontinens egyik első nyomdáját állította fel. 1773-ban Nagyszombatban halt meg.

nyelvű fordítását.²³ Storni katalógusa szerint 1733. április 19-én Candelariában tette le negyedik fogadalmát. Szabó László publikálta Orosz László 1740. október 6-án, Raab Istvánhoz címzett levelét, amelyből kiderül, hogy ez idő tájt Limp atya Santo Ángelben volt plébános.²⁴ A Real Academia de la Historia gyűjteményében talált levelezés alapján biztosan állítható, hogy Limp Ferenc az 1752–1753. években, de néhány évig ezt megelőzően, illetve ezt követően is San Lorenzo redukció plébánosaként tevékenykedett. A jezsuita rend kiűzésekor Yapeyú missziójában dolgozott, innen távolították el 1768 júliusában. A gyarmatokon szolgáló többi rendtaggal együtt nagybetegen Spanyolországba szállították, ahol Cádiz kikötőjében 1769. május 4-én elhunyt. A magyar származású jezsuiták deportálásának, illetve további sorsuk alakulásának kutatása önálló tanulmányt érdemelne.

A levélgűjtemény legelső darabja 1752. április 11-ei keltezésű.²⁵ Ebben a rendfőnök megbízottja, Luis Altamirano tájékoztatta Limp atyát érkezéséről és jövetelének céljáról, ami nem más, mint a spanyol uralkodó rendelkezését követve a hét misszió békés átadása a portugáloknak. A megbízott – állítása szerint – bizonyos benne, hogy az evakuálás érzékenyen érinti majd az itt szolgáló misszionáriusokat, emlékeztet azonban arra, hogy most a Jézus Társaság nemzetközi hitele és hírneve forog kockán.²⁶ Felszólítja továbbá Limpet, hogy Nusdorffer atya rendelkezéseit követve készítse fel indiánjait a költözésre, és keressen helyet az új falunak. Az 1752-ben keletkezett levelek nagy része ezt a témát járja körül, hogyan próbálja Limp atya maradéktalanul teljesíteni a megbízott rendelkezéseit, miközben többször hangsúlyozza számára az evakuálással járó anyagi terheket és az erkölcsi veszteséget. Noha a technikai jellegű nehézségek leírása, melyek ebben az időszakban az atyát foglalkoztatják, a missziók belső életére vonatkozóan értékes források, részletes ismertetésükre jelen tanulmány keretei között nincs mód.

Limp atya 1752. május 30-án, San Lorenzóból írott első levelében biztosította Altamiranót, hogy mindent meg fog tenni azért, hogy meggyőzze indiánjait a költözésről, és azt a lehető leghamarabb végre is hajtsák. Kiemelte azonban a nehézségeket is, mindenekelőtt azt, hogy az indiánok ragaszkodnak szülőföldjükhöz. Június 15-én kelt levele szerint elindult az új falunak helyet keresni, de elfogadhatót sajnos nem talált. Beszámolt arról is, hogy nemrég kapta meg Nusdorffer atya rendelkezését, amelyben egy San Lorenzótól 50 leguára (körülbelül 250 kilométerre) fekvő területet jelölt ki számukra. Limp kifejezte abbéli reményét, hogy ez a föld megfelelő lesz számukra, hiszen az indiánoknak sok veszténivalójuk van: szép házaikat, nagy templomukat, gyapotföldjeiket, több mint húszezer matécserjéjüket

23 Limp Ferenc Raab István atyának, Concepción, 1731. január 1. In: Stöcklein, 1755. 113–115. 637. számú levél.

24 Szabó, 1982. 68–74.

25 A forrás őrzési helyén, vagyis a madridi Real Academia de la Historia könyvtárában a leveleket tartalmazó 116. számú csomóban lévő dokumentumok teljesen rendezetlenek, helyük esetleges, a fóliók számozatlanok, ezen belül is a jelen tanulmányban ismertetett levélgűjteményt egy jelzet nélküli borítékban tárolják, melyben a levelek szétnyitva, majd a középkünnél egyben összehajtva, oldalszámok nélkül találhatóak.

26 „*Bien creo, que le será a V. R.ª sensible esta separación: pero creo tambien, que le será mucho mas sensible el gran deshonor, que se imprimirá immortalmente en la fama de la Compañía...*” Luis Altamirano levele Limp Ferencnek, Buenos Aires, 1752. április 11. RAH, Varios papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

(*Ilex paraguariensis*), több tízezres marhacsordájukat kockáztatják. Az új faluban viszont nem lesz ültetvényük, nem tudták ugyanis elkezdni az ideit vetést, hogy legyen élelmük, ezért kéri Altamiranót, hogy legalább a csordájukból vihessenek magukkal néhány állatot.

Limp atyát 1752 őszén leginkább a költözés technikai lebonyolítása, illetve annak anyagi vonzata foglalkoztatta, minden erejével igyekezett megoldani a hatalmas feladatot. Szeptember 2-án kelt levelében azzal a kéréssel fordult a missziókat felkereső Altamiranóhoz, hogy látogasson el az ő falujába is, és így jelenlétével nyugtassa meg az indiánokat. 27-én visszaigazolta Francisco Terran segítőtestvér érkezését, akinek feladata az új faluba szánt marhák kiválasztása és összegyűjtése lett. Október 21-én arról tájékoztatta Altamiranót, hogy indiánjai készek a költözésre, és igencsak megörültek, amikor megtudták, hogy az Itapúa (ma Encarnación, Paraguay) és San Cosme (ma Paraguay) missziók közötti területen jelölték ki számukra az új falu helyét. Tájékoztatót ad arról is, hogy ő maga 24-én tervezi elindulását száz indiánnal, akikkel nekilátnak az új falu megalapításának, míg egy nappal korábban Lorenzo Ovando atya és Terran testvér kelnek útra a falu birtoka felé, hogy az állatokat összegyűjtsék. Október 29-i levelében megköszönte a falu építéséhez szükséges fejszéket és kapákat, amiket a megbízott küldetett számukra, emellett igazolta, hogy az új falu építésére rendelt száz indián két nappal azelőtt szekerekkel, matécserjével és vetőmaggal, valamint az említett szerszámokkal felszerelve elindult. Limp atya Altamirano beleegyezésével tizenkét indiánt rendelt az új vetés előkészítési munkálataira, hogy az új faluban is minél előbb legyen mit enniük.

A források tanúsága szerint a kijelölt határidőre a hét redukcióból jóformán csak a Limp vezette San Lorenzo kezdte meg a költözést. Mindezek tanúsítják az atya rátermettségét, hiszen sikerült meggyőznie indiánjait a költözés elkerülhetetlenségéről, és viszonylag rövid idő leforgása alatt meg is valósította azt. 1752 novemberében Limp atya már javában közeledett a leendő San Lorenzo kijelölt helye felé. November 5-én, Santa María misszióban (ma Santa María de Fé, Paraguay) kelt leveléből tudjuk, hogy San Nicolás faluja mellett gond nélkül elhaladt, útját nem akadályozták meg a lázadók. Az Uruguay folyón való átkelése szintén problémamentes volt. November 13-án értek Jaime Mascaró atyával és a száz indiánnal az új falu helyére, másnap pedig a szomszéd redukcióból érkezett indiánok segítségével már munkához is láttak. Limp igazolta, hogy megkapta Altamirano fejszékéből és bozótvágó késekből álló küldeményét.

December 6-án a rendfőnök megbízottjának újra a régi redukcióból írta levelét, melyben tájékoztatta felettesét az időközben történekről. Beszámolójából kiderül, hogy a számukra kijelölt föld mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert a templom alapjainak ásásakor víz tört fel a mélyből, ezért új területet kerestek, amit úgy negyedórányi járásra a közelben meg is találtak. A további teendőket Mascaró atyára hagyta, akinek feladata a művelésre alkalmas földek feltörése és a vetés lebonyolítása volt. Ehhez volt elégséges vetőmagjuk, a szerszámkészítéshez azonban vasra, illetve fémre lett volna szükségük. Limp atya a december 26-i leveléhez csatolta az új faluban nélkülözhetetlen, Altamirano által beszerzendő eszközök listáját is.

1753. január 5-i levelét, válaszul a megbízott január 3-án kelt levelére San Luisból írta. Ebből megtudjuk, hogy a tervek szerint a régi faluból a paraguayi születésű Francisco Echague atya, Limp társa kíséri majd el az indiánok hátrahagyott családtagjait, bár – miként Limp atya panasolja – nincs elegendő igavonó állat, így nehézkes a költözés. Január 20-i levelében aggodalma tovább nőtt a helyzet súlyosbodása miatt. Mint kiderül, Terran testvérnek San Miguel birtokán kell áthaladnia, ami igen veszélyes, hiszen a falu fellázadt lakosai úgy gondolják, hogy a *lorencistas*, vagyis San Lorenzo indián lakosai okozták az indiánok közötti meghasonlást, az ő példájukat követve ugyanis most már a többi redukció is költözni akar. Limp január 27-én tájékoztatta Altamiranót, hogy ha San Miguel lakói az általa nem részletezett szándékukat meg akarják valósítani, arról értesíteni fogja a megbízottat. Itt talán arról lehet szó, hogy a határmegállapító küldöttség továbbhaladását akarták megakadályozni, akár fegyveres ellenállás árán is.

Limp atya február 4-i levelében kérte a Yapeyúba visszatérő megbízottat, hogy a szomszédos redukcióktól kapott marhákat és lovakat ne kelljen kifizetniük, hanem azt adományként elszámolhassák. Február 23-án kérését megismételte, nyilvántartása szerint ugyanis az új San Lorenzo települése Santa Rosából 500, Apóstolesből 300 szarvasmarhát, valamint másik négy falutól 80 igavonót kapott. Ezenkívül Ferder atya²⁷ a megbízott nevében küldött neki több vég szövetet, 187 darab kést, több ezer tűt, ötzacskonyi üveggyöngyöt, fülbevalót és egyéb apróságokat. Limp atya megemlíti, hogy a falu már így is eladósodott, a Buenos Aires-i prokurátor hivatalnak ugyanis háromezer pesóval tartozik. A forrás kiemelkedő abból a szempontból, hogy ebben hozakodik elő először a régi faluba való visszatérés gondolatával, vagyis az új San Lorenzóból történő visszaköltözés lehetőségével. Érvként egyrészt a hatalmas, meg nem térülő anyagi ráfordítást és a szükséges eszközök hiányát említi, másrészt, hogy a Bernardo Nusdorffer vezette San Luis lakosai ismét visszatértek régi falujukba, ami lázítóan hatott az ő indiánjaira is.

Altamirano február 27-én, Yapeyúban kelt levelében tájékoztatta Limp atyát, hogy az evakuálás feladatával kapcsolatban elfogadta Nusdorffer atya lemondását, és helyére Limpet nevezi ki, akiben a megbízott szerint megvan a végrehajtáshoz szükséges elhivatottság, tehetség és más erények. Kérte továbbá Limp atyát, hogy levele tartalmát bizalmas információként kezelje.²⁸ Limp 1753. március 8-án kelt írása a megbízott előző levelével kiegészítve igen fontos dokumentum az atya további sorsát illetően. Altamirano rendelkezését, nevezetesen, hogy őt nevezi ki ideiglenes megbízottnak a hét redukció evakuálása ügyében, kételkedve fogadta, hiszen, mint írja, sem elég ereje, sem merészsége nincs hozzá. Emellett osztotta tár-

27 Ferder/Förder Fülöp (Kassa, 1713–Eperjes, 1773) egyike volt a paraguayi redukciókban szolgáló, az egykori Magyar Királyságból származó jezsuita atyáknak. Tengerentúli tevékenységéről szinte semmit nem tudunk, Limp Ferenc levelein kívül más, eddig ismert forrás nem említi.

28 „Y hechando los ojos a los sugetos de estas S.^{tas} Doctrinas, aunque hallo muchos muy buenos, y escogidos; encuentro en V. R.^a todas las calidades, que se necessitan p.^a tan ardua empresa, de Religiosidad, capacidad, integridad, eficacia, y zelo: por lo que le señalo p.^a que lo que en mis manos oy está parado; en las de V. R.^a tome curso, y como assi lo espero.” Luis Altamirano Limp Ferencnek, Yapeyú, 1753. február 27. RAH, Varios papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

sai véleményét, miszerint az indiánok olyan makacsul ragaszkodnak a szülőföldjük-höz, hogy lehetetlen őket elmozdítani onnan. Mindezek ellenére biztosította Altamiranót arról, hogy végre fogja hajtani a rendelkezéseit, de a nehézségekkel teli megbízatást lehetőség szerint adja másnak.²⁹ Limp atya beszámolója az időközben történt Santa Tecla-i incidensről némiképp árnyalja az eddig ismert képet. Eszerint a határmegállapító küldöttség levél útján értesítette San Miguel plébánosát, Lorenzo Baldát, hogy a közelben fognak áthaladni, és igavonó állatokat kért tőle. Balda atya ezt meg is ígérte, és megírta Enis atyának, aki San Miguel birtokán tartózkodott, hogy fogadja a küldöttséget.³⁰

Limp március 16-i levelében az incidens egyéb részleteiről is beszámolt. A határkijelöléssel megbízott *señores demarcadores* február 26-án közelítették meg San Miguel birtokát, ahol hatvan indián útjukat állta, majd a küldöttség vezetőinek kérésére írásban indokolták meg, miért nem engedik őket áthaladni a falu területén. Az indiánok ellenállását látva a delegáció visszafordult, de kérésének megfelelően kapott a faluból száz szarvasmarhát, és az indiánok elkísérték őket egy darabon. Ellenségeskedésről, netán fegyveres ellenállásról tehát Limp tudomása szerint szó sem volt. Limp megerősítette Enis atya fentebb ismertetett történetét, aki a 16 legua (körülbelül 85 kilométer) távolságyira lévő birtokon tartózkodott, és nem tudta fogadni a küldöttséget, mert az indiánok nem engedték ki a faluból.³¹ Az atya továbbá ismételten kérte Altamiranót, hogy mentse fel tisztsége alól, és az előző levelében felsorolt okokon túl hangsúlyozta ezúttal azt is, hogy benne, külföldi lévén, nem bíznak a spanyol uralkodó küldöttei, ezért maga helyett Lorenzo Baldát javasolja a feladatra, aki spanyol, és személye a küldöttség vezetői előtt is jól ismert.

Az indiánok felkelése közben súlyosbodni látszott. Március 19-én Limp arról tájékoztatta Altamiranót, hogy a lázadó indián fegyveresek, közel háromezren a környező településekről, San Miguel birtokán gyűltek össze, anélkül hogy az atyák ezt megakadályozhatták volna. San Lorenzo indiánjai azonban egyelőre nyugodtak az új falujukban. Az atya arra is felhívta a figyelmet, hogy a négy lázadó falu

29 „*Recibo por manos del P. Erber las tres con la circular de V. R. á cuyo contenido digo, que me hallo muy confuso, viendo que V. R. me da sus rezas en su Ausencia para una empresa tan difícil, como es la mudanza de los 7 pueblos, para cuya carga confieso que no tengo ombros ni caudaz; portanto suplico á V. R. se sirva librame della, y ponerla en manos ayenas, con esso el negocio tan importante correrá con mayor satisfacción de V. R. a quien espero este alivio y consuelo, en el interim procuraré atender á lo que V. R. me manda acerca de la mudanza de estos pueblos, aunque en presentes circunstancias parece á todos nosotros imposible por estar los indios tan alborotados y tercios de no querer salir de sus tierras y dexar sus bienes.*” Limp Ferenc levele Luis Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. március 8. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

30 Lásd Enis atya fent idézett, 1753. március 3-án, San Antonióban kelt levelét. *Documentos*, 1938. vol. 1. 380–381.

31 „*Á 26 del pasado llegaron los Señores Demarcadores á la cercanía de la estancia de S. Miguel, adonde luego se dexaron ver 60 Miguelistas, los quales se han opuesto y les dieron en escriptis (como tambien lo pidieron los Señores) las razones, porque no quieren dexarlos entrar en sus tierras; viendo los Señores la oposicion de los indios, se bolvieron dandoles para su avio 100 rezas, y segun lo pidieron, los indios escoltaron á los Señores por un trecho. El P. Thadeo Enis que estuvo 16 leguas lexos de los Señores Demarcadores, quizo ir para verlos y cumplimentarlos; pero no avia forma, los indios no le dexaron ir...*” Limp Ferenc levele Luis Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. március 16. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

indiánjai addig nem fognak elköltözni, amíg hadsereg nem jön ellenük. Győzelemnek tartják ugyanis, hogy a határmegállapító küldöttséget meghátrálásra kényszerítették, ám ha több katonával indítanak ellenük hadjáratot, az a falvak teljes pusztulásához fog vezetni.³² Limp atya tehát pontosan felmérte a helyzetet, tudta, hogy ha az indián felkelés eszkalálódik, sor fog kerülni a fegyveres beavatkozásra. Társai többsége azonban nem osztotta ezt a nézetet, mint az a továbbiakból kiderül.

Április 10-én Limp továbbította Altamiranónak Fabra atya San Miguel plébánosához írt, fent hivatkozott levelét, amelynek létezéséről a simancasi források is tudósítanak. Nyomatékosítja, hogy a helyzet változatlan, azaz az indiánok nem akarnak elköltözni, erre csak egy hadsereg kényszeríthetné őket.³³ A levélhez csatolták azt a San Miguel fő indián tisztségviselőinek és előkelőinek (*corregidor, cabildo, maestro de campo y caziques*) aláírásával ellátott dokumentumot, amit Limp atya fordított spanyolra. Az irat a San Antonio nevű birtokon kelt március 3-án, válaszul Echevarría előző napi, magyarázatot követelő, írásbeli felszólítására.³⁴ Az indiánok indoklásukban kifejtik, hogy hű alattvalói az uralkodónak, és parancsait mindenkor végrehajtották, seregében harcoltak őseik, amikor két ízben elfoglalták Sacramentót. Kétkednek ugyanakkor abban, hogy valóban az uralkodó döntése az evakuálás, hiszen ő nem akarhatja, hogy száz éve fennálló falujukat, szép házaikat, templomukat, termékeny földjeiket elhagyják. Figyelmeztetik az uralkodót, hogy mindannyian inkább meghalnak, mintsem elköltözzenek. Limp atya e levéllel kapcsolatban megjegyezte, hogy Balda atya tájékoztatása szerint az indiánok e tárgyban több levelet is megfogalmaztak, és bizonytalan abban, hogy azok közül melyiket küldték el, az is kétséges, hogy a levél egyáltalán eljutott a címzetthez.

Limp május 10-i levelének tanúsága szerint a San Lorenzó-iak új falujukban maradtak, illetve aki ez idő szerint még a régiben tartózkodott, az is hamarosan csatlakozik majd hozzájuk. Megtudjuk továbbá, hogy Altamirano körlevelét, mely az érintett hét missziónak, illetve Yapeyú, Santa Cruz és Santo Tomé papjainak szólt, továbbküldte a missziósoknak. Kérte a megbízottat ugyanakkor, hogy a *superior* atyának adjon szabad rendelkezési jogot az érintett hét faluban tevékenykedő atyák felett, mert nem mindegyikük támogatja a költözés ügyét.³⁵ Ez a megjegyzés azért fontos, mert megerősíti azt a feltételezést, hogy a misszionáriusok is rokonszenveztek az indián lázadókkal, és a maguk módján segítették is őket. A misz-

32 „Yo discurro que los 4 pueblos no querran mudarse y no han de mudarse, hastaque venga una armada contra ellos, tan tercos estan aquellos indios. Los indios estan muy alegres que los Señores Demarcadores se bolvieron; pero rezelo que no se buelvan con mayores fuerzas para total ruina destes indios.” Limp Ferenc Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. március 19. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

33 „Poraca no ay novedad especial, sino que los indios persisten de no querer dexar sus bienes y tierras y mientras no vean que viene un numero crecido y bien armado de soldados contra ellos, no han de mudar su parecer.” Limp Ferenc Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. április 10. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

34 Echevarría írja San Miguel parancsnokának, tanácsosainak és bírónak Santa Tecla melletti táborából, 1753. március 2-án. Lásd: *Documentos*, 1938. vol. 1. 380.

35 „Tambien ruego á V. R. conceda licencia al P. Superior de poder disponer acerca delos PP. Compañeros que estan en los 7 pueblos dela mudanza; porque no todos sirven igualmente para la dicha mudanza ya por sus achaques, ya por otros motivos que puede aver.” Limp Ferenc Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. május 10. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

szíósok közti, fennmaradt levelezésből ugyan ez nem igazolható egyértelműen, de az indián lázadás leverése után lefolytatott vizsgálatok tanúvallomásai megerősítik a feltételezést. A kérdés teljes kifejtése azonban meghaladja jelen tanulmány kereteit.

Limp atya 1753. június 8-án kelt leveléből kiderül, hogy Altamirano rendelkezése szerint összehívta Candelariába a missziósok gyűlését, ezen rajta kívül a missziók elöljárói, Teodoro Valenchana, Esteban Fina, José Lázaro García, a szárd Pedro Bautista Sanna és Francisco Valdivieso vettek részt. A megbeszélés alapvető kérdése az volt, vajon megkíséreljék-e még egyszer rávenni az indiánokat a költözésre, a próbálkozást azonban mindenki hiábavalónak ítélte. Vélekedésük szerint ugyanis a felkelők immáron annyira magabiztossá váltak, hogy ellenállást tapasztalva nemcsak az atyákat, hanem a felkelést ellenző indiánokat is megölhetik.³⁶ Limp atya a költözés felől is tudakozódott a másik hat misszió vezetőjénél, de azok azt mondták, semmi szín alatt nem hajlandók átadni a falvakat a portugáloknak.³⁷ Ami San Lorenzo régi falujának lakosait illeti – folytatja beszámolóját Limp –, most már ők sem akarnak elköltözni, részint mert nem kívánják elhagyni a szülőföldjüket, részint mert félnék a többi indián megtorlásától.

Altamirano 1753. június 16-i levelében feldúltan írja, hogy három hónapja nem kap hírt az atyáktól, így már a spanyol korona megbízottjának sem tud mit mondani, aki pedig magyarázatot várna tőle a történetekre. Mint fogalmaz, nincs többé döntési szabadsága, Limp atyának mindenesetre továbbra is kötelessége az indiánokat átköltöztetni új falujukba, még ha misszióstársai ezt nem is teszik.³⁸ Limp Altamiranónak szóló utolsó levelében, július 1-jén néhány személyi változásról számol be: Jaime Mascaró atya helyére az új San Lorenzóra Ovando atyát küldte, Lorenzo Balda atya pedig Tadeo Enist választotta társául Cierheimb atya³⁹ helyett, emellett Balda magára vállalta az evakuálással járó feladatokat is.

Limp atya gyűjteménybeli utolsó levele 1753. szeptember 27-én kelt San Lorenzóban. Ebben Alonso Fernández vizitátor kérésére összefoglalja, mi történt eddig a hét misszió evakuálása ügyében. A rendfőnök megbízottjának rendelkezése szerint 1752. október 26-án San Lorenzóból elindult száz indián, hogy Itapúa és San Cosme missziók között felépítsék új falujukat, nem sokkal utána pedig a család-

36 „...porque si de los assaltos passados que hemos dado á los indios con todo el empeño y eficacia como bien lo consta á V. R. paraque se mudassen, no hemos podido conseguir otra cosa, sino unos alborotos y tan perjuiziales, que hasta aora los sentimos y lloramos, aora si aviamos de dar este ultimo assalto á los indios para la mudanza, tengolo por cierto que avian de seguir alborotos de mucho peores consecuencias que no los pasados...” Limp Ferenc Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. június 8. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

37 „Álo que V. R. me pregunta acerca de los 6 pueblos, si se quieren entregar á los Portugueses, conforme selo escribio á V. R. el P. Superior, digo que pregunté á los PP. de los sobredichos pueblos, y me dixerón, que de ningunas maneras quieren entregarles sus indios á los Portugueses.” Limp Ferenc Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. június 8. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

38 „V. R.ª sin el cuidado de los otros podrá mejor mudar su Pueblo, respecto de estar en la determinacion de obedecer.” Luis Altamirano Limp Ferencnek, Buenos Aires, 1753. június 16. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

39 Cierhaimb Ignác (Laibach, 1703–Székesfehérvár, 1773) neve szintén felbukkan a magyar jezsuitákat számba vevő modern monográfiákban, tevékenységének rekonstruálása források híján azonban szinte lehetetlen feladat. Limp atya levelei legalább támpontokat adnak az 1752–1753-as éveket illetően.

tagjaik is követték őket. Ők egyébként, mint kiderül, a levél megírásának pillanatában is ezen az új helyen éltek. Limp kitér arra is, hogy 1753 májusában megkapták Altamirano körlevelét, mely szerint még egyszer meg kellett próbálniuk a helyben maradt indiánokat rávenni a költözésre. A jezsuita összefoglalójában említést tesz arról a június végén érkezett kormányzói felszólításról, melyben az indiánokkal közölték, hogy az uralkodótól megbocsátást nyerhetnek, ha engedelmessé válnak, és azonnal elköltöznének, de ha nem teszik, háborút indítanak ellenük. Az atyáknak meghagyta, hogy az indiánokkal ismertessék ezeket a rendelkezéseket, amit Limp atya, saját bevallása szerint, végre is hajtott. Az indiánok azonban azt válaszolták, inkább meghalnak, mintsem elhagyják szülőföldjüket, a költözés pártján álló vezetőiket leváltották, az atyát pedig nem engedték a faluból elmenni. Limp beszámol arról is, hogy augusztus elején ért a missziókba a vizitátor atya, akinek rendelkezése értelmében azonnal el kellett volna hagynia a falut, és szentségeket sem szolgáltatott volna ki az indiánoknak, ebben azonban megakadályozta őt az indiánok ellenállása. A hat falu indiánjai községtanácsaik vezetésével már fellázadtak, és nem bíznak többé az atyákban. Limp atya véleménye szerint, ha az indiánok vereséget szenvednek a háborúban, valamennyi jezsuitát megölik.⁴⁰ A levélben foglaltak igazát papi hivatására tett esküjével (*in verbo sacerdotis*) hitelesítette Limp mellett Adolfo Lizal is.

Limp atya levelezését tehát 1753 szeptemberéig követhettük nyomom. További sorsa kérdéses, annyi azonban bizonyos, hogy az indián ellenállás felszámolásáig az érintett hét redukció valamelyikében maradt. Az indián lázadóknak ugyanis az 1754. évi sikertelen hadjárat után újabb háborúval kellett szembenéznük. Az egyesült spanyol és portugál seregek Andoanegui és Andrade kormányzó vezetésével 1756 januárjában San Miguel redukciója ellen vonultak. A február 10-én Caaybaténál lezajlott döntő ütközetben több száz indián vesztette életét, és mintegy 1300-an estek a szövetségesek fogságába. Május 18-án elfoglalták San Miguel, ahol a hét redukció összehívott indián vezetői engedelmességet fogadtak a spanyoloknak. Egyedüli kivételként San Lorenzo lakosai nem jelentek meg önként, így José Joaquín de Viana, Montevideo kormányzója 800 emberével május 25-én erőszak alkalmazásával elfoglalta a falut. Június–augusztus folyamán kiürítették a területet, a lakosok egyik része nyugatra költözött, másik része elmenekült. A felkelés valódi okának felfedése, illetve annak kiderítésére, vajon a jezsuiták tevékeny részesei voltak-e az események illetően alakulásának, Andoanegui kormányzó már 1756 februárjában vizsgálatot indított. Megbízottja, Nicolas Patrón február 11–20. között lefolytatta a vizsgálatot, azaz kikérdezett néhány, Caaybaténál fogságba esett indiánt, mivel azonban vallomásaik egymásnak ellentmondtak, a jezsuiták, köztük Limp atya felelőssége nem volt egyértelműen megállapítható.

A fentiekből kitűnik, hogy valójában a generális megbízottja, a következetlen magatartásáért a rend történései által sokszor hibáztatott Luis Altamirano,

40 „Los indios destes 6 pueblo ya se alzarón con el gobierno delos pueblos y cada día se ponen mas atrevidos, mas desvergonzados, y no se fian de nosotros, portanto digo, que si los indios en la guerra salen vencidos, nos han de matar á todos.” Limp Ferenc Alonso Fernández vizitátornak, San Lorenzo, 1753. szeptember 27. RAH, Varios papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

valamint az ő utasításait pontosan végrehajtó Limp Ferenc atya ítélte meg a helyzetet reálisan, amennyiben felmérték, hogy a redukciók evakuálásának nincs reális alternatívája, illetve hogy reakciónak világpolitikát is befolyásoló, sőt a rend létét is veszélyeztető következményei lehetnek. A levelekből nyilvánvalóan látszik, hogy Limp atya mindenkor feljebbvalója utasításait követve járt el, még akkor is, amikor az indián felkelés megtorlásaként katonai beavatkozás fenyegetett. Egyetlen utasítást nem hajtott csupán végre: nem hagyta – valószínűleg nem is hagyhatta – el a gondjaira bízott indián falut. A redukciók jezsuita vezetőinek felelőssége tehát abban rejlik, hogy engedelmességi fogadalmukat megszegve, előljárójuk utasításainak nem engedelmeskedve az érintett területen maradtak. Így akár közvetve, erkölcsi támogatással, vagy közvetlenül, puskapor, illetve fegyverek gyártásával, esetleg az indián sereg katonai felkészítésével segíthették a lázadókat. Az erkölcsi szempontokon azonban ebben az esetben felülkerekedett az anyagi érdek: a redukciók lakosai olcsó munkaerőt, földjeik gazdálkodásra alkalmas területet, marhacsordáik biztos jövedelmet ígértek a portugál telepeseknek, vagyis a *garaní* missziók mindenképpen a terjeszkedő államhatalom útjában álltak.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

AGS

Archivo General de Simancas (Valladolid)

RAH

Real Academia de la Historia (Madrid)

2. Kiadott források

Documentos

1938 *Documentos sobre o tratado de 1750*. Vol. 1–2. Rio de Janeiro, 1938. (Anais da Biblioteca Nacional de Rio de Janeiro, 52–53.)

Pastells–Mateos

1949 Pastells, Pablo–Mateos, Francisco: *Historia de la Compañía de Jesús en la Provincia del Paraguay (Argentina, Paraguay, Uruguay, Perú, Bolivia y Brasil) según los documentos originales del Archivo General de Indias*. Vol. VIII/1. 1751–1760. Madrid, 1949.

Stöcklein

1755 Stöcklein, Joseph: *Der Neue Welt-Bott mit allerhand nachrichten deren Missionarien Soc. Iesu*. Vol. 32. Wien, 1755.

3. Szakirodalom

Armani

1977 Armani, Alberto: *Città di Dio e città del sole. Lo „Stato” gesuita dei Guarani (1609–1768)*. Roma, 1977.

Caraman–Baptista

2001 Caraman, Philip–Baptista, Javier: *Tratado de Limites, 1750*. In: *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático* Vol. 1. Ed.: O’Neill, Charles E.–Domínguez, Joaquín M. Roma–Madrid, 2001. 139–144.

Eördögh

1998 Eördögh István: *Az egyház a gyarmati Latin-Amerikában*. Szeged, 1998.

Kratz

1954 Kratz, Guillermo: *El tratado hispano-portugués de límites de 1750 y sus consecuencias. Estudio sobre la abolición de la Compañía de Jesús*. Roma, 1954.

Lucena Giraldo

1988 Lucena Giraldo, Manuel: *Ciencia para la frontera. Las expediciones de límites españolas, 1751–1804*. In: *Cuadernos Hispanoamericanos. Los Complementarios*, 2. (1988) 157–173.

Melià

2006 Melià, Bartomeu: *Escritos guaraníes como fuentes documentales de la historia paraguaya*. In: *Nuevo Mundo Mundos Nuevos* [online folyóirat], 2006. <http://nuevomundo.revues.org/2193> ; DOI : 10.4000/nuevomundo.2193 (utolsó letöltés: 2016. március 1.).

Solano

1991 Solano, Francisco de: *Contactos hispanoportugueses en América a lo largo de la frontera brasileña (1500–1800)*. In: *Estudios (nuevos y viejos) sobre la Frontera*. Ed.: Solano, Francisco de–Bernabeu Albert, Salvador. Madrid, 1991. 187–215. (Anexos de Revista de Indias, 4.)

Storni

1980 Storni, Hugo: *Catálogo de los jesuitas de la provincia del Paraguay (Cuenca del Plata), 1585–1768*. Roma, 1980.

Szabó

1982 Szabó László: *Magyar múlt Dél-Amerikában*. Bp., 1982.

DÓRA BABARCZI

HUNGARIAN JESUITS IN PARAGUAY

THE LETTERS OF FERENC LIMP, SJ FROM THE YEARS 1752–1753

One of the most debated issues in the history of the Jesuits is the evaluation of their activities in their former Paraguay Province. As it is known, the Guaraní War, which followed the Spanish–Portuguese Treaty of 1750, and the Jesuit Fathers’ supposed participation in it led to their expulsion from the South American continent. One of the expelled fathers was Ferenc Limp SJ, born in 1696 in the city of Mosonmagyaróvár (now in Hungary), who took up the task of evangelizing the Indians in 1726, and after a short training course completed in Spain, he was assigned to missionary in Paraguay. From 1729 onwards he worked in several *reducciones* of Paraguay (Concepción, Santo Ángel and Candelaria), and in 1752–1753 he directed the mission

of San Lorenzo. He was expelled from the provinces in 1768, and due to the inhuman treatment on the long journey to Spain, he died at the port of Cádiz in 1769.

The aim of this paper is to shed light on his activities in 1752–1753 on the basis of a collection of letters found in the Archive of Real Academia de la Historia in Madrid. This collection consists of 24 missives dated between 30 May 1752 and 27 September 1753 from Father Limp to Luis Altamirano, representative of Jesuit General Ignazio Visconti, and three of the *comisario*'s responses. These letters provide convincing evidence that Father Limp, who was nominated by Altamirano as his assistant, contributed substantially to the fulfillment of the mission and to the completion of transferring people and goods to Spanish territories.

CONTENTS

Friars and Missionaries in South America (Tibor Martf)	179
<i>Studies</i>	
István Szászdi León-Borja: God's First Words in the New World: Millenarianism, Heresy and Orthodoxy in the Isle of La Española in 1493	183
Constanza López Lamerain: The Third Council of Lima and the Unified Evangelistic Norms in the Ecclesiastical Province of Peru	211
Loránd Zajta: The Missionary and Scientific Activity of Károly Brentán on the Territory of the Viceroyalty of Peru	229
Dóra Babarczi: Hungarian Jesuits in Paraguay: The Letters of Ferenc Limp, SJ from the Years 1752–1753	259
Pedro Miguel Omar Svriz Wucherer: The Rebellion of Arecaya: Armed Guaraní at the Frontier	277
Ludolf Pelizaeus: The Narrative Construct of "Uncolonized Land" and Its Contribution to the Conquest of Chile from the Outset of the 16 th Century	297
<i>Book Reviews</i>	
Hungarian Jesuits in Brazil, 1753–1760 (Ágnes Menyhárt)	319
The Túpac Amaru Rebellion (Brigitta Kinga Schvéd)	323
On Mission in Chile, 1956–1975 (Mátyás Gábor Varga)	328

SZERZŐINK

Babarczi Dóra, PhD, Szegedi Tudományegyetem • López Lamerain, Constanza, doktorandusz, Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte (Frankfurt am Main) • Menyhárt Ágnes, egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK • Pelizaeus, Ludolf, egyetemi tanár, Université de Picardie Jules Verne UFR de Langues et Cultures étrangères (Amiens) • Schvéd Brigitta Kinga, egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK • Svriz Wucherer, Pedro Miguel Omar, doktorandusz, Universidad Pablo de Olavide (Sevilla) • Szászdi León-Borja István, egyetemi tanár, Universidad de Valladolid • Varga Mátyás Gábor, egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK • Zajta Loránd, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

JEZSUITÁK

Megjelent a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya és a Chilei Köztársaság Magyarországi Nagykövetsége támogatásával

A Világtörténet 2016-os évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka

Nemzeti Kulturális Alap